

JAROSLAV VACULÍK

KE KRIZI NAŠÍ HISTORIOGRAFIE VE DRUHÉ POLOVINĚ ŠEDESÁTÝCH LET

V polovině šedesátých let, kdy v Československu narůstala společenská krize, se strana fakticky zřekla řízení oblasti ideologie, což se projevilo v podceňování ideologické a teoretické práce. Také v naší historiografii došlo k ústupu od zkoumání teoretických a metodologických otázek, které podle názorů revizionistů bránily objektivnímu pohledu na historickou realitu. Teoretická slabost, nezvládnutí samé podstaty marxismu-leninismu pak vedly k úplnému selhání velké části naší historické obce. Afilozofičnost a ateretičnost naší historiografie způsobila, že i řada zkušených historiků se odklonila od principů marxismu-leninismu a přešla na teoretické pozice nemarxistického dějepisectví.¹

Na stránkách odborných historických časopisů můžeme pozorovat, jak se v pracích některých našich historiků již od první poloviny šedesátých let začal projevovat odklon od marxisticko-leninské ideologie a návrat k překonaným buržoazním koncepcím. Pro naši potřebu jsme vybrali pouze dvě periodika: populárně vědecký časopis s poměrně širokým vlivem na odbornou i laickou veřejnost *Dějiny a současnost* a odborný časopis zaměřený na otázky vojenských dějin *Historie a vojenství*.

Časopis *Dějiny a současnost* měl v tomto období sám o sobě dosti pestrout historií. V průběhu roku 1965 došlo k výměně jeho redakce pro pronikání revizionistických tendencí na stránky této revue. Vedením časopisu byla pověřena nová třicetičlenná redakční rada, ve které bylo jen osmnáct původních členů. To způsobilo, že časopis v následujících letech, až do po-

---

¹ Hlubokou analýzu situace v naší historiografii v šedesátých letech podali a nové perspektivy nastínili Václav Král a Jurij Křížek. Srov. Král, V.: *Historiografie, její retrospektivy a perspektivy*, Praha 1973; týž: *Ke kritice našeho dějepisectví*, Praha 1973; týž: *Myšlenkový svět historie*, Praha 1974; týž: *Historická věda v socialistické společnosti*, Československý časopis historický (dále jen ČSCH), 20, 1972, str. 706—729; týž: *Metodologické problémy naší historiografie, Historie a vojenství* (dále jen HaV), 1973, č. 3, str. 427—454; týž: *Nad perspektivami historické vědy, Společenské vědy ve škole, 1971—1972*, str. 209—212; Křížek, J.: *Některé problémy našeho dějepisectví I.—II.*, ČSCH, 20 a 21, 1972 a 1973, str. 730—745 a 411—429; týž: *Některé problémy současného stavu naší marxistické historiografie*, ČSCH, 28, 1980, str. 641—647; srov. též *Úkoly československé historiografie*, Praha 1973.

čátku roku 1968, byl ignorován revizionistickými historiky, kteří se v krizovém období opět zmocnili jeho vedení.

O tom, že rozhodnutí z roku 1965 bylo nutné, nás přesvědčují úvahy otištěné na stránkách prvních čísel tohoto ročníku. Tak ve stati Odbornost a političnost zkratka L-n (Bedřich Loewenstein) demagogicky zdůrazňovala výchovu k samostatnému myšlení a potřebu kriticky operovat s vědomostmi. Politická výchova měla být otevřeným systémem, zřejmě aby umožňovala volně, veřejně a státem sankcionované hlásání buržoazních světových názorů. Podle Loewensteina politické a filozofické vzdělávání nemůže být apologetikou statu quo. Ideologická pluralita by však znamenala degradaci vědeckého světového názoru na jednu z mnohých ideologií, což by fakticky privilegovalo nemarxistické názory, aniž by od nich požadovalo rysy typické pro marxismus, jako jsou objektivní pravdivost a ověřitelnost v praxi. Nešlo tedy o toleranci vůči cizímu přesvědčení, ale o povýšení přežitků v myšlení ze soukromé záležitosti na platformu boje proti ideologii dělnické třídy.² Loewenstein vytyčuje i heslo revizionistické metody založené právě na abstraktní svobodě názorů: „Povrchní, dogmaticko-byrokratická a frázeřská jednota tak kompromituje relativní a otevřenou jednotu, které bychom byli s to dosahovat na základě poctivé, nemanipulované, aktivní orientace.“³

Elitářské představy o vůdčí roli inteligence se uplatňovaly v podněcování jejího pocitu méněcennosti. Elita měla nastoupit do čela národa jako duchovní výkvět. Také časopis Dějiny a současnost se stal nositelem těchto tendencí: „Těm lepším z každé generace nebude stačit dílčí existence kombinovaná s pasivním přijímáním hotových pravd, manipulovatelných formulek a ‚vědomostí‘ o společnosti, dějinách, člověku a budou naopak usilovat o produktivní, aktivní orientaci a životní postoj.“⁴

Někteří historikové začali vystupovat s heslem odideologizování vědy, což nutně muselo vést k oživení objektivistických tendencí v historiografii. Časopis informoval o konferenci k výročí I. internacionály, kde Vladimír Kašík formuloval vztah historie a politiky takto: „Historie nemůže být služkou, nýbrž jednou z učitelek politiky. Ke své práci potřebuje samozřejmě i prostor... Nemůže být omezena bezprostředními potřebami politiky.“⁵ B. Loewenstein ve své poznámce ke sjezdu západoněmeckých historiků zase vyslovil názor, že by se „organizátoři budoucího sjezdu československých historiků zde mohli metodologicky inspirovat“.⁶

Obdobná situace byla v polovině šedesátých let i v časopise Historie a vojenství. Tato vojenskohistorická revue informovala např. o diskusi, konané 1. března 1966 ve Vojenském historickém ústavu (VHÚ) Výborem pro dějiny antifašistického odboje. Oldřich Janeček zde přednesl svůj referát připravený pro kolokvium v Miláně, ve kterém hledal ideové souvislosti mezi programem prvního a druhého odboje. Ze zjištění, že mezi

² Cvekl, J.: Východisko prověřené životem, Tvorba 1978, č. 33, str. 17.

³ Dějiny a současnost (dále jen DaS), 1965, č. 1, str. 44.

⁴ Tamtéž. Na adresu „nadřídni“ inteligence napsal již před druhou světovou válkou Ladislav Štoll: „Jak je vykořeněna, jak se rozpácitě plete na chvostu událostí, jak je ve své domnělé ‚svobodě ducha‘ ztotočena předsudky.“ Tvorba 29. 1. 1937.

⁵ DaS, 1965, č. 1, str. 45.

⁶ Tamtéž, č. 4, str. 47.

ideovými proudy protifašistického zápasu v našich zemích za druhé světové války nebylo směru, který by nereagoval na masarykismus, dokazoval otevřenost Masarykovy myšlenkové soustavy. V diskusi vystoupil, kromě historiků hlásících se k marxismu, také Jaroslav Werstadt, obdivný stoupenec Masaryka již z doby předmnichovské republiky, bývalý archivář VHÚ. Přesto, že se v diskusi objevily i zcela protichůdné názory, shodli se všichni přítomní na tom, že „myšlenky Masaryka představují živý podnět, s nímž je nutno se vyrovnávat zejména za dvou hledisek: jednak řešením vztahu mezi demokracií a socialismem, jednak otázky postavení našich národů v Evropě, zejména mezi Německem a Ruskem, mezi Západem a Ruskem a mezi malými národy okolními“.⁷ Naši vojenští historikové se zřejmě chtěli vrátit ke koncepci Československa jako mostu mezi Západem a Východem, kterou již před Únorem neúspěšně prosazoval E. Beneš. Jejich názory měly nehistoricky oživit masarykismem pěstovaný komplex malého národa, který bojuje za svobodu a demokracii. V této souvislosti je vhodné připomenout názor Stanislava Kostky Neumanna na tzv. demokratický socialismus: „A socialismus není liberalismus, liberální socialismus (dnes mu říkají zcela falešně demokratický socialismus...) je nesmysl...“⁸

V další diskusi k základním otázkám československých vojenských dějin, která se konala ve VHÚ v červnu 1967 k problematice první světové války, se snažil hlavní referující Jaroslav Křížek zpochybnit označení první světové války jako oboustranně imperialistické. Odmítl přímý vliv a působení Říjové revoluce na situaci u nás. Mnohem významnější roli sehrála podle něho Únorová revoluce. Nic by se prý nezměnilo, ani kdyby u nás již tehdy existovala revoluční strana, což se snažil dokazovat na příkladu Polska, kde SDKPiL a PPS-levice také nenastolily socialistickou vládu. Nutno však konstatovat, že v diskusi nenalezl pro své teze větší podpory. Řada historiků, např. Jurij Křížek, vystoupila polemicky vůči předloženému podkladovému materiálu. Naproti tomu Jaroslav Werstadt si pochvaloval jisté sblížení stanovisek materiálu se „starší“ historiografií a Tibor Hochsteiger viděl nutnost návratu ke „starším“, tj. buržoazním, hlediskům.⁹

I tento časopis soustředil svou pozornost na kritiku období budování socialismu, zejména údajně nepříznivých podmínek pro vědecké bádání. Jaromír Navrátil v poznámkách ke společenskému poslání československé vojenské historiografie charakterizoval druhou polovinu padesátých let jako „přechodné období od vlády dogmatismu k dosažení nových břehů tvůrčího marxismu“.¹⁰ O rok později se uvádí v rezoluci výboru Klubu vojenských historiků, že „po roce 1948... propagandistická hlediska nepříznivě ovlivnila rozvoj vědeckého bádání, usměrnila je do předem vytčeného řečiště a požadovala předem určené výsledky“.¹¹ Vědeckost v pojetí těchto historiků se rovnala především nonkonformismu, neztotožnění se s existujícím reálným socialismem. Toto maloburžoazní pojetí svobody vědeckého bádání odhalil již ve třicátých letech S. K. Neumann, když

⁷ HaV, 1966, č. 3, str. 484.

⁸ Neumann, S. K.: Stati o umění a politice, Praha 1980, str. 254.

⁹ HaV, 1967, č. 3, str. 1051—1056.

¹⁰ Tamtéž, č. 2, str. 193.

¹¹ HaV, 1968, č. 3, str. 509—510.

napsal: „Maloměšťák... bojí se pravé skutečnosti a dává se tudíž okouzlit první ideologií, která mu přijde do cesty, ať je zvětralá nebo novopečená. ... Svobodu ducha nevidí v tom, že se snaží poznati pravou skutečnost a její přítomné nutnosti a přizpůsobiti jim svůj život a své dílo, nýbrž pokládá za svobodu stav, v němž je mu dovoleno vyznávat nebo hlásati kdejakou blbovinu.“¹² Tato skupina historiků požadovala pod heslem svobody vědeckého bádání právo hlásat cokoliv, avšak řečeno s Neumannem „socialismus není liberalismus, socialismus je kázeň“.¹³

Tento kusý přehled některých názorů ze dvou historických periodik z období před rokem 1968 ukazuje na složitost situace, jaká nastala již před krizovým obdobím v našem dějepisectví. Po lednovém plénu ústředního výboru KSČ pak pravice proměnila velkou část naší historické obce v nátlakovou skupinu, která pomocí rozsáhlých publikačních možností v denním tisku, týdenících, měsícnících, rozhlasu a televizi ovlivňovala každého občana.

Na jaře 1968 se vrátila do časopisu Dějiny a současnost jeho někdejší redakce z roku 1965. V proklamativním článku staronové redakce Reminiscence a perspektivy se vedoucí redaktor přihlásil k revizionistickým názorům, pro které musel v roce 1965 odejít: „Všichni jsme jinde, snad dále než v roce 1965. A právě proto, že se hlásíme k tomu, co jsme dělali, chceme pokračovat v tradici starého DaSu tím, že ji překonáme. ... Vyjádřeno symbolicky, chceme se pokusit o nesplnitelné, vytvořit časopis, který by se mohl hlásit k tradicím Masarykova Athenea.“¹⁴ Hlásil se také k elitářským tradicím bývalého časopisu a tvrdil, že „ani v politice, ani ve vědě... nemůže dlouho trvat vláda podprůměru“. Vytyčil úkol usilovat o revizi dosavadních výsledků naší marxistické historiografie ve smyslu nacionalistického zkruslování objektivní skutečnosti. Šlo zvláště o nekritické zobrazení buržoazně demokratické republiky a tvůrců její ideologie: „Považujeme také za důležité... seznamovat v časopise veřejnost s výsledky svého bádání, které podstatně mění dosavadní hodnocení prvního moderního státu českého a slovenského národa, demokratické republiky let 1918–1938, jejíž dědictví dnes spravujeme.“

V tomto duchu byla koncipována i anketa o místě předmnichovské republiky v dějinách českého a slovenského národa, která obsahovala řadu netřídních hodnocení této etapy našich nejnovějších dějin (resp. hodnocení z pozic třídy jiné než proletářské). Jaroslav Werstadt zde charakterizoval první republiku jako spíše demokratickou než buržoazní a Jaroslav Seifert se vyjádřil: „Ani Masaryk ani Beneš nebyli nepřáteli socialismu. Ba naopak.“¹⁵ V tomto i následujících číslech nechyběla ani řada článků o T. G. Masarykovi a E. Benešovi a množství citátů z jejich prací.

¹² Neumann, S. K.: Česká povaha a světový imperativ dneška, Haló noviny, 3, č. 90, 31. 3. 1935.

¹³ Týž: Stati o umění a politice, c. d. Nutnost socialistické kázně zdůraznil v krizovém období Ladislav Novomeský: „...demokracie musí být podřízena disciplíně, v našem případě socialistické disciplíně. ... Jestliže je demokracii lhostejné k jakému cíli slouží, přestává být demokracií, stává se anarchií, nebo něčím ještě horším.“ Malý výber, 1969, č. 1, str. 50.

¹⁴ DaS, 1968, č. 5, str. 1–3.

¹⁵ Tamtéž, str. 11–13.

Zástupce vedoucího redaktora v tomto čísle zdůrazňoval, že náš „historický vývoj se po tisíc let odehrával v západoevropské hospodářské a kulturní oblasti“.¹⁶ Od této teze vedla už přímá cesta ke kosmopolitnímu nekritickému obdivu Západu, publikování prací západních buržoazních politologů, historiků, filozofů a politiků, k zobrazování Kennedyho jako pokračovatele politiky kolektivní bezpečnosti.¹⁷

Důležitou obsahovou linií časopisu představoval antisovětský, zkrslý leninský linie sovětské politiky, vyzvedávání renegátů dělnického hnutí (Trockij, Nagy), kritika tzv. stalinismu, sovětské zahraniční politiky (např. smlouvy s Německem z roku 1939, údajného dělení sfér vlivu v Jaltě, politiky vůči Jugoslávii). Byla popírána vděčnost našeho lidu sovětským osvoboditelům, když bylo tvrzeno, že „toto citění není již ani tak spontánní, ani tak všeobecné“.¹⁸

Revize názorů obsažená v prvním pravici redigovaném čísle časopisu i v dalších sdělovacích prostředcích vedla jiné historiky ke kritickému zamyšlení nad návratem k některým tezím buržoazní historiografie: „Poslední měsíce nám v historických oborech přichystaly neobvyklou podívanou: dostihy v novátorství. Stále častěji předstupují autoři před publikum s novými pohledy, s novými názory, s novým hodnocením minulosti. Obecná konjunkturální vlna přehodnocování zasáhla svým okrajem i historiky... Nebezpečí, vyrůstající z novátorského předstihování, je však příliš aktuální, než abychom před ním směli zavírat oči. Neboť ne všechno, co se dnes vydává za nový výsledek vědeckého bádání, jím opravdu je.“¹⁹ Časopis si rovněž povšiml nízké teoretické úrovně velké části historické produkce: „V nerušeném soukromí se mnoho historiků ve chvílkách upřímnosti přiznává, že to, co se nazývá filosofií a teorií jejich řemesla, považují za spekulaci, bez které se vlastní odborná práce neobejde. Když se budeme ptát, proč mají historie a filosofie k sobě tak daleko, můžeme říci s básníkem, že jsme líní a nevzdělaní, nebo v lepším případě povědět pravdu, že filosofií tak docela nerozumíme.“²⁰ Výstižně to parafrázoval Václav Král, když napsal, že „v Čechách převládá zvyk raději jeden měsíc opisovat, než jednu hodinu přemýšlet“.²¹

Revizi měl být podroben celý výklad národních dějin, což bylo ovšem nejzřetelnější ve výkladu nejnovější historie. Docházelo k návratu k překonaným tezím buržoazní historiografie, pokud se jednalo o vliv VŘSR na vznik ČSR a zdůrazňování úlohy buržoazních činitelů Masaryka, Beneše a Švehly. „Nově“ byl hodnocen Mnichov, který byl považován za nezbytnost a z toho vyplývalo i hodnocení háčovštiny jako snahy o „záchranu“ národa. „Přehodnocování“ byla podrobená politika KSČ za předmnichovské republiky, kde byly vyzvedávány různé revizionistické úchylky. Nesprávně byly hodnoceny problémy spojené s transferem Němců

¹⁶ Tamtéž, str. 45.

¹⁷ „Beneš... dokázal vytvořit velkou mírovou koncepci politiky kolektivní bezpečnosti... Tato koncepce... pokračuje na špičkové úrovni politiky západního světa, kterou ztělesňuje například kennedyovská politika.“ Tamtéž, č. 10, IV.

¹⁸ Tamtéž, č. 5, str. 44.

¹⁹ Tamtéž, č. 6, str. 44.

²⁰ Tamtéž, č. 8, str. 19.

²¹ Král, V.: Historická věda v socialistické společnosti, c. d., str. 710.

a zejména období po únoru 1948, které bylo vydáváno za dobu „temna“. Je třeba říci, že kromě historiků, kteří se dosud hlásili k marxismu, se do této kampaně zapojili i někteří představitelé nemarxistické historiografie (např. Jaroslav Werstadt a Jan Slavík).

Útok byl veden i proti socialistické škole, která byla charakterizována „jako producent politicky znechucené mládeže, ... jako pokřivovatel charakteru a páteře: ... jako jedna z přehrad na cestě k hlubšímu humanitnímu vzdělání“.²² To se týkalo i vysokých škol, kde byl demagogicky požadován „návrat schopných profesorů vyloučených po Únoru a odchod neschopných, vývojem zcela zdiskreditovaných osob, jež přišly na vysoké školy a za celou dobu působení neosvědčily vědeckou kvalifikaci“.²³

Revizionistické tendence v historiografii měly být podpořeny i publikováním výsledků výzkumu, který prováděl Ústav pro výzkum veřejného mínění v říjnu 1968. Podle těchto výsledků měli respondenti považovat za nejslavnější dobu našich dějin období předmnichovské republiky, největší osobností měl být T. G. Masaryk a země, která nejvíce přispěla k rozvoji kultury Čechů a Slováků, Francie.²⁴ Tento průzkum ukázal, jak dalece pokročila destrukce historického vědomí a také sílu reziduí předrevoluční provenience.

Pravicovní historikové také rozpoutali hlučnou kampaň proti internacionální pomoci bratrských socialistických zemí v srpnu 1968. Na ustavující schůzi České historické společnosti vyslovili uznání Historickém ústavu ČSAV za vydání pamfletu Sedm pražských dnů a žádali nenavazovat oficiální styky s historickými společnostmi socialistických zemí. Zvláštním předmětem jejich útoků se stal IV. sjezd historiků NDR v říjnu 1968.²⁵

V průběhu roku 1969 se časopis Dějiny a současnost zapojil do boje proti zdravým silám ve straně a ve společnosti a snažil se o zpochybnění jejich ideových východisek. Napadl např. pojem ideologická diverze²⁶ a snažil se zlehčit i pojem pravicový oportunistus.²⁷ Zvláštní pozornost byla věnována práci buržoazního profesora torontské univerzity G. H. Skillinga Úvod do studia opozice v komunistické východní Evropě, kdy redakce přinesla pochvalnou recenzi, z níž ocenila, že „jde o významnou úvahu pozoruhodnou z našeho hlediska mimo jiné i proto, že autor není bezprostředně ovlivňován vývojem událostí ve zkoumané oblasti a není omezován nejrůznějšími závazky k obyvatelstvu, státům či ideologiím těchto zemí“.²⁸

Část naší historické obce tedy přešla od marxistické stranickosti ke stranickosti buržoazní, která se projevovala v objektivismu, úsilí o tzv. čistou vědu, která by byla mimo politiku. Tuto tezi však odmítl již V. I. Lenin slovy: „Je dokonce směšné i jen mluvit tu o závazku, neboť žádný živý člověk nemůže se nestavět na stranu té či oné třídy (když pozná jejich vzájemné vztahy), nemůže se neradovat z úspěchů dané třídy, nemůže se

²² DaS, 1968, č. 5, str. 46.

²³ Tamtéž, č. 6, str. 45—46.

²⁴ DaS, 1969, č. 1, str. 47—48.

²⁵ Tamtéž, č. 2, str. 44—45.

²⁶ Tamtéž.

²⁷ Tamtéž, č. 6, str. 47—48.

²⁸ Tamtéž, č. 5, str. 13—16.

nermoutit nad jejími neúspěchy, nemůže být nerozhorlen na ty, kdo jsou k této třídě nepřátelští, na ty, kdo překážejí jejímu rozvoji rozšiřováním zaostalých názorů atd., atd.“²⁹

Objektivismus je marxistické historiografii cizí, je neslučitelný s marxisticko-leninskou metodologií. Vede totiž k přechodu na třídně cizí pozice, k apologetice kapitalismu. Ve svém díle Co dělat? Lenin napsal, že „žádnou ‚třetí‘ ideologii lidstvo nevytvořilo, ba... vůbec nikdy ani nemůže být mimotřídní nebo nadtřídní ideologie“. A jelikož není žádná střední cesta mezi buržoazní a socialistickou ideologií, „jakékoli oslabování socialistické ideologie, **jakékoli zanedbávání této ideologie znamená zároveň posílení ideologie buržoazní**“.³⁰

Z našeho rozboru, i když vycházel pouze z omezeného podkladového materiálu, vyplynulo, že revizionismus se v našem dějepisectví formoval již dávno před krizovými léty 1968–1969, a to zvláště od poloviny šedesátých let. Svůj regresivní charakter a pokroucený výklad historického vývoje chtěl zastřít předstíranou moderností a progresivností, stejně jako verbálním radikalismem.

Opuštění pozic marxistické stranickosti nutně vedlo k přechodu na pozice buržoazního objektivismu. Ve světě, ve kterém objektivně existuje třídní boj, nemá však místo společenská věda, která není třídně zaujatá. XIV. sjezd KSC na adresu naší vědy řekl: „V třídně rozděleném světě vystupuje do popředí ideologická funkce vědy. Pro její plné uplatnění jako nástroje třídního boje je nutno překonat důsledky elitářského pojetí vědy a revizionistické destrukce minulého období.“³¹

К КРИЗИСУ НАШЕЙ ИСТОРИОГРАФИИ 2-Й ПОЛОВИНЫ 60-Х ГОДОВ

На страницах специальных исторических журналов можно наблюдать, как в работах некоторых наших историков, начиная с половины 60-ых годов начало проявляться отклонение от марксистско-ленинской идеологии и возвращение к опроверженным буржуазным концепциям. Для наших целей мы избрали всего 2 журнала: научно-популярный журнал с довольно расширенным диапазоном влияния на специалистов и широкую общественность *Dějiny a současnost* („История и современность“) и специальный журнал, который занимался вопросами военной истории *Historie a vojenství* („История и военное дело“).

Частичное исследование некоторых взглядов 2-х исторических журналов до 1968 г. показывает сложность обстановки, которая проявилась в нашей историографии уже до кризиса. После январского пленума ЦК КПЧ в 1968 г. удалось правому крылу переместить определенную часть наших историков в группу, которая при помощи обширных печатных возможностей оказывала влияние на печать, радио, телевидение и тем самым на любого гражданина нашей страны.

²⁹ Lenin, V. I.: Spisy 2, Praha 1952, str. 527. Podtrženo v originále.

³⁰ Týž: Spisy 5, Praha 1953, str. 396–397. Podtrženo v originále.

³¹ Protokol XIV. sjezdu KSC, Praha 1971, str. 584.

